

ВАДИМ СІДУР: ПАМ'ЯТНИК СУЧАСНОМУ СТАНУ

Ім'я в історії міста Дніпро

Вадим Абрамович Сідур (28.06.1924–26.06.1986) – все-світньо відомий скульптор, талановитий графік та живописець, засновник нового напрямку в мистецтві.

Народився в Україні, у Катеринославі (нині Дніпро). Встиг закінчити дев'ять класів, коли у його життя увірвалася війна. Мав намір піти добровольцем на фронт. Сімнадцятирічним юнаком став курсантом військового училища міста Кушка (нині м. Серхетабад) та після прискореного навчання потрапив на передову командувачем кулеметної чоти. Бойове хрещення отримав під час форсування Дніпра. Звільнюючи рідне місто та Придніпров'я, був тяжко поранений 26 лютого 1944 року під Кривим Рогом у районі села Новоселівка; у віці 18 років став інвалідом війни. Почалася нескінченна низка шпиталів, вкрай тяжких операцій у Центральному Інституті травматології та ортопедії. Дивом уцілівши у м'ясорубці війни, Вадим Сідур став професійним художником, закінчив у 1953 р. МВХПУ (Строганівське училище), факультет монументальної скульптури. Жив і творив у Москві.

Час навчання та становлення Сідура як художника у житті радянських людей був епохою боротьби з “космополітизмом” та “схилинням перед Заходом”. Це були часи, коли по всій країні почали споруджуватися грандіозні монументи, що оспівували героїзм радянських людей.

А в сирому, глибокому московському підвалі народжувалися вкрай лаконічні, узагальнені за формою, але вічні за змістом, доведені до знаків-символів та формул скульптури, кожна з яких, незважаючи на малі розміри, становила безсумнівну художню значущість, історичну та культурну цінність. Упродовж 33-річної творчої діяльності Вадим Сідур створив понад 500 скульптур та тисячі графічних і живописних робіт.

Світове визнання здобули антивоєнні твори нашого земляка. Багато з них були встановлені у Німеччині ще за життя автора. За ініціативи пацифістів та власне на їхні кошти у 1974 році на центральній площі Касселя було відкрито “Пам'ятник загиблим від насильництва”. П'ять років потому у Берліні, де розпочалася війна та де вона й завершилася, встановили пам'ятник жертвам одного із найбільш страшних концтаборів “Треблінка”. Згодом антивоєнні пам'ятники нашого земляка з'явилися у Оффенбурзі, Хагені, Констанці, Дюссельдорфі...

Відкриттю Скульптора ми завдячуємо не радянським мистецтвознавцям, а вченому з Німеччини, славісту, професору **Карлу Аймермахеру**, який зазначив: “Я був фактично першим німцем, якому він подивився в очі. І подивився, за зізнанням Сідура, «не крізь приціл зброї, не крізь призму упередженості та злості», а звільнившись «із найбільш суворої в'язниці, що знаходиться всередині самого себе, зруйнувавши стіну страху та недовіри, що оточувала її”... Оцінивши величезне значення творчості Вадима Сідура, професор Карл Аймермахер сприяв відкриттю його антивоєнних пам'ятників у містах Німеччини, створенню музею скульптора у місті Бохумі, видав фундаментальну монографію про його творчість, три альбоми репродукцій кращих робіт, доніс до нас думки Скульптора та Філософа, його розуміння суті творчості та ролі художника в суспільстві.

У найбільших містах Німеччини, Франції, Швеції, Нідерландів, Бельгії, Польщі пройшли виставки робіт Сідура, були видані каталоги, альбоми та монографії про його творчість. На початку 1970-х років твори Вадима Сідура з'явилися і у Сполучених Штатах Америки – вони поповнили приватну колекцію двічі лауреата Нобелівської премії з фізики **Джона Бардіна**.

Вчених, які добре знали **Альберта Ейнштейна** та працювали з ним, зацікавив незвичайний портрет фізика, створений нашим земляком. У світі досить відомі десятки, сотні портретів видатного вченого, однак жоден із них не зумів піднятися до узагальнення духовного світу Генія, як це вдалося Вадимові Сідуру. Його Ейнштейн представлений у двох обличчях: осяяний відкриттям століття та приголомшений жахом його наслідків. З одного боку – по-дитячому радісний Вчений, з іншого – Філософ, який усвідомив трагедію власного відкриття.

Американці вирішили придбати портрет ученого. Було надіслано офіційні листи, за роботу запропонували солідний гонорар 40 000 \$, проте Міністерство культури СРСР не поспішало реалізувати проект. На це було кілька причин. Творчість Сідура у 60-х – 70-х роках ХХ століття не мала офіційного “одобрямсу”, він відхилився від установлених канонів “соцреалізму”, а головне: можновладців від культури категорично не влаштовувала вартість. “Невелика?” – допитувався академік **Віталій Гінзбург**, колега американських фізиків, лауреат Нобелівської премії. «Ні, завелика. Річ у тому, що скульптурний портрет Леніна такого ж розміру був оцінений у п'ять тисяч доларів, а сідурівський Ейнштейн – у сорок тисяч. Хіба таке припустимо?!”.

Врешті-решт автор подарував свою роботу Академії наук СРСР, яка передавала його Центру досліджень ядерної фізики у Чикаго. Шедевр Вадима Сідура збільшили, відлили у бронзі та встановили на постамент, що обертається, надавши можливості кращого огляду (1976). Згодом бюст Альберта Ейнштейна, створений Вадимом Сідуром, було встановлено у містах Німеччини: Мюнхені, Бонні, Бохумі, Ульмі. Приблизно у такий же спосіб потрапили за кордон й інші роботи Вадима Сідура. Способи різні, але суть одна – жоден твір гонорару авторіві не приніс.

Пам'ятник сучасному стану

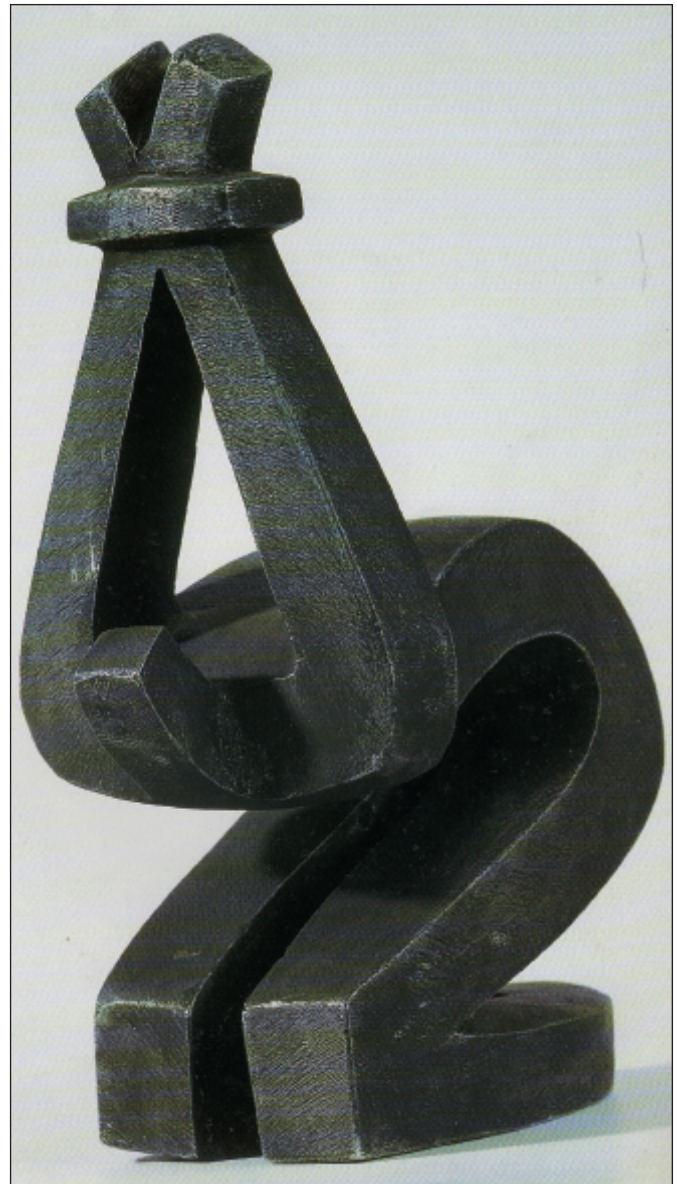
На початку 1970-х творчість Вадима Сідура почала розвиватися у новому напрямку, вершиною якого став названий ним “гроб-арт” (далі – українською “труна-арт”). Цей напрямок скульптор назвав “мистецтвом епохи рівноваги страху”, коли великі держави вже досягли, а маленькі наближаються до апогею у залякуванні одне одного надприродною за руйнівною силою зброєю. Вкрай очевидним це стає останнім часом. Здається, от-от настане повний розквіт труна-арту і наша земна куля перетвориться на труну-планету... Про це мовчки воляють “Залізні провісники” скульптора, прагнучи попередити людство про те, що цілком можливою стає загроза самознищення людства внаслідок власної ненависті, дурості та неохайності.

1973-го року Скульптор замислив створити кінострічку про світ художника та проблеми творчості в епоху тоталітарного режиму, нескінченних війн, насилля над

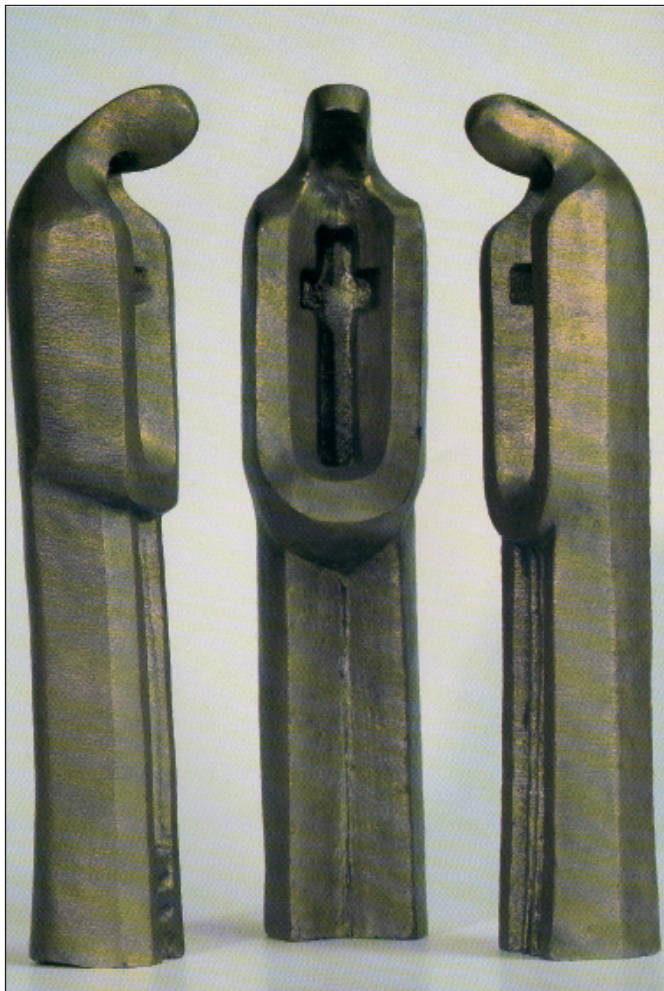
людьми та наруги над Природою. Він розпочав роботу над сценарієм, який поза прагненнями автора перетворився у оригінальну літературну працю “Пам'ятник сучасному стану”. Таку саму назву носила і його скульптура, що була створена ще у 1962 році, однак на відміну від скульптурного, літературний “Пам'ятник” має підзаголовок “Міф”. У такий спосіб автор немовби означив жанр власної оповіді про життя Художника, який основну частину свого буття провів у підвалі, що слугував йому і майстернею, і прихистком, і місцем для роздумів.

У цьому ж підвалі вечорами та ночами підпільно проходили зйомки художньо-документального фільму “Пам'ятник сучасному стану”, де Скульптор постав воедино у трьох обличчях: сценарист, режисер та актор – виконавець головної ролі. Вперше стрічку публічно показали уже після смерті автора на міжнародній конференції “Вадим Сідур – інше мистецтво” (Берлін. Червень 1992 р.)

Яскравий, самобутній талант нашого земляка виявлявся у всьому, чого б він не торкався, до чого б не линула його творча особистість. Із величезною цікавістю прихильники таланту Скульптора зустріли видання збірки його віршів “Найщасливіша осінь” (1990) з малюнками автора.

Вадим Сідур. Пам'ятник загиблим від насильства (1965)

Вадим Сідур. Пам'ятник тим, хто залишився без поховання

Ці вірші, як і все створене Сідуром, спочатку набули популярності за кордоном і лише з часом у нашій країні.

Наприкінці 1980-х років директору Дніпропетровського художнього музею *Людмилі Тверській* вдалося побувати у майстерні-підвалі скульптора в Москві. Ці відвідини назавжди закарбувалися у пам'яті як справжній дарунок долі, що дозволив зіткнутися з творчою лабораторією Генія: «Перші враження – багатозначність впливу просторового середовища майстерні, яке сприймається і як робоче місце скульптора, і як виставкова зала його скульптурних робіт, тісно встановлених на полицях від підлоги до стелі, і як ательє майстра, де любили збиратися видатні вчені та письменники, відомі художники та поети, блискучі сценаристи та режисери.

Відчуття співпричетності з цією насиченою творенням аурую виникало одразу, даючи змогу більш глибоко зрозуміти задуми, народжені тут. Відвідування майстерні Сідура мало на меті не лише побачити твори художника, але й придбати вибрані роботи нашого земляка для Дніпропетровського художнього музею. Одна невелика бронзова скульптура «Та, що миє ногу» (1966) призначалася для закупівлі, а дві інші були обіцяні у подарунок. Це зменшені повторення відомих монументальних скульптур «Пам'ятник загиним від бомб» (1965) і «Той, хто волає» (1979), що були встановлені у Німеччині. Наше звернення до Міністерства культури УРСР стосовно виділення коштів на закупівлю отримало відмову. У результаті рідне місто Сідура лишилося без творинь свого славного земляка – видатного скульптора сучасності».

Дніпровський двір

Є у місті на Дніпрі куточок, відзначений якимось таємничим та глибоким змістом. Тут, на крихтінному п'ятачку, у старовинному катеринославському дворіку на розі вулиць, що нині носять назви Старокозацької та Михайла Грушевського, народилися скульптори *Євген Вучетич* та *Вадим Сідур*.

Незважаючи на різницю у віці (Вучетич народився в 1908 році та був старшим за Сідура на шістнадцять років), вони жили та творили водночас, у одну епоху, і темою тем для обох стала війна. На війні Вучетича було контужено, Сідура – тяжко поранено. Здається, що долею було призначено, аби у мистецтві земляки крокували пліч-о-пліч. Однак цього не сталося – вони виявилися, немов два полюси: Вучетич став яскравим представником радянської школи соцреалізму, Сідур – його прямою протилежністю.

Шлях Вучетича означився створенням героїчних образів вождів-полководців на тлі тріумфальних перемог та гігантських пам'ятників-ансамблів. Творчі досягнення Євгена Вучетича зростали рік за роком та, якщо вірити Великій радянській енциклопедії, були відзначені із астрономічною точністю: що не рік – то премія. Протягом п'яти повоєнних років він став лауреатом п'яти (!) Сталінських премій. Врешті-решт у 1953 році він став дійсним членом Академії мистецтв СРСР. Згодом – лауреатом найпрестижнішої Ленінської премії, Героєм Соціалістичної праці. От якби Вадимові Сідуру узяти за приклад шлях свого земляка, то й перед ним розкрилися б осяяні висоти... Однак Сідур лишився Сідуром. Із власним світом та з долею. Висвітлюючи війну, він повністю відійшов від бравурного офіціозу, його герої – це цілі покоління, які заплатили жакливу ціну за перемогу.

У висвітленні війни шляхи скульпторів розійшлися зовсім, так само, як і їхні долі. Вучетич ще дитиною разом з сім'єю перебрався з Дніпра в Ростов-на-Дону, Сідур же прожив у рідному місті сімнадцять років, до початку війни.

Вадим Сідур. Треблінка (1966)

Пригадуючи дитинство, Сідур з теплотою писав про батьків: “Мама в мене вірила і прагнула нічого не забороняти. Товаришуй із ким бажаєш, – завше говорила, – але думай сам, власною головою!”, “Єдиною людиною у моєму житті, яка не крутила шури-мури із Богом до останньої хвилини – був мій батько! Найпорядніший, найдобріший, той, хто не протистояв лихові насиллям”.

У батьків із сином були особливі, довірливі взаємини. У власній автобіографічній прозі Вадим Сідур багато сторінок присвятив батькові та матері. У шкільні роки Вадим вів щоденник, куди нотував усі події, що відбувалися удома, у місті та в середній школі № 33. У ній він навчався з першого по дев'ятий класи. У записнику з'являлися начерки, малюнки дівчат, у яких закохувався, хлопчаків-однокласників, ілюстрації до вподобаних книг. Його однокласниці **Анна Лейбович**, **Жанна Шульман**, **Майя Орлова (Кіссіна)** згадують: “Діма був щупленьким хлопчиком, невисокого зросту, майже завжди носив шарф, оскільки часто хворів. Через те йому доводилося пропускати заняття, але вчився він добре, багато читав, малював, відвідував гурток малювання у Палаці піонерів. Особливо любив ліпити”.

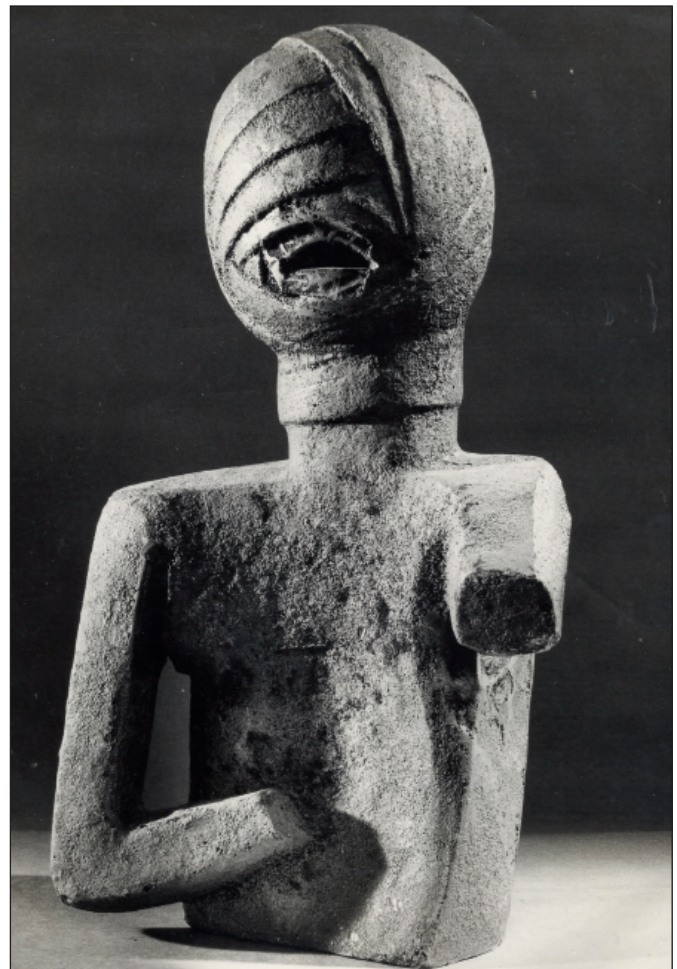
Вадим Сідур. Кулеметник (1960)

Вадим Сідур пригадував: “...Найпершим та незабутнім враженням від монументальної скульптури, що збереглося в мене до сих пір, був дитячий подив від величезних ідолів, висічених з сірого граніту скіфами та встановлених на курганах в українських степах... Декілька таких витворів стояло перед історичним музеєм у Дніпропетровську. Я подовгу роздивлявся цих «скіфських баб», як їх називають в Україні, дивуючись їхній грандіозності та спокою, що закарбовані навіки.

...Не так легко зрозуміти, коли розпочався мій власний творчий розвиток. З дитячих малюнків, які до цього часу добре пам'ятаю? А може, початок – це виліплений з пластиліну Толстой, який сидить у кріслі, якого я завершив того дня, коли почалася війна? Не знаю, чи було усе це творчістю з тим змістом, який я вкладаю у це слово зараз, але до цього часу я не можу примиритися з тим, що ця скульптура не збереглася. Я линув до неї крізь усю війну. А шляхи війни, як відомо, несповідимі. І коли вісімнадцятирічним молодшим лейтенантом, командувачем кулеметної чоти, я дійшов до свого рідного міста та своєї вулиці, то уже від рогу побачив, що від будинку, де я народився та виріс, не лишилося геть нічого. Лише пічна труба стирчала, немов новаторський пам'ятник моєму дитинству та юності, а обабіч клен, що розрісся, який ми з батьком посадили за кілька років перед війною...”.

Вадим Сідур. Крик (1963)

Вадим Сідур. Поранений (1963)

Вадим Сідур. Пам'ятник загиблим від любові (1965)

Головне лихо на землі – насилля

Від Дніпра до Кривого Рогу 150 кілометрів – це приблизно дві-три години подорожі автівкою. У роки війни, аби подолати цю відстань, знадобилося чотири місяці. Звільнення Криворіжжя співпало із сніговими буранами та раннім бездоріжжям. У непролазній багнюці солдати на власних плечах тягли і техніку, і боеприпаси. З боями проходили по кілометру – два на день, часом більше, часом менше. Фашисти під Кривий Ріг стягнули величезні сили, прагнучи будь-якою ціною втримати найбільший у світі залізрудний басейн. Бійці боролися за кожну п'ядь землі і гинули тисячами. Трун не вистачало, доводилося ховати у братських могилах, без належної шани.

Потім було встановлено, що поранення Вадима Сідура відбулося 26 лютого 1944 року – останнього дня боїв за село Новоселівка та станцію Латівка. Наприкінці лютого 1944 року увесь Широківський район звільнили від загарбників, а Сідур уже не міг брати участь у боях: після поранення виходжували мати та донька **Крюкови – Хевронія Прокопівна** та **Олександра Василівна**.

Вдалося розшукати **Олександру Василівну Толкачову** (у дівочтві Крюкову – В.П.) – учасницю тих страшних подій. Ось її розповідь: «Стріляли тут день та ніч. У кожній хаті були поранені. Щойно я закінчила одну перев'язку, як мама разом із солдатами принесли ще одного пораненого. Він був увесь в крові. Замість обличчя – суцільна рана. Ми з мамою почали відмивати лейтенанта від крові та бруду. Рани протирали самогонкою. Розмовляти він не міг. Я здогадалася, дала йому папір та олівець. Він написав, що звуть його Діма Сідур. Питаюся: «Дімочко, їсти хочеш?» Киває головою. Мама збігла до сусідки, у неї корівка була. Попросила молочка для пораненого. Дякую, не відмовила,

хоч і жила із двома дітками (чоловік був на фронті) у жалких злиднях. Знайшли десь на селі яєць. Приготувала щось на кшталт бульйончика. Принорувилася Діму годувати через трубочку. Пролежав він у нас днів з десять. Усе караюся, бо коли уперше побачила його, голосила: «Краще б вбило, ніж такий біль терпіти».

Вирішили ми із мамою: треба везти Діму до шпиталю. Випросили у радгоспі коней, вкрили лейтенанта овчинкою – березень уже настав, але було холодно. Відвіз його візник. Привезли Дімочку до Кривого Рогу – це двадцять п'ять верств розбитим шляхом. У Кривому Розі усе зруйновано вщент, жодної вцілілої лікарні. Довелося везти до Дніпропетровська – це ще 150 кілометрів весняним бездоріжжям...».

Вадим Сідур згадує день 7 березня 1944 року, коли потрапив до шпиталю: «Цей день я вважаю прирівняним до власного дня народження, а може, навіть чимось більш значним. Свою появу на світ люди не пам'ятають, а цей день я бачу неймовірно реально крізь сорок два роки – строк, що здатний затьмарити будь-яку згадку. А тут ясність спогадів неймовірна, абсолютна!».

Два місяці лікарі боролися за життя Сідура. Вижив. На початку травня 1944 року його перевезли до Кисловодського шпиталю. Згодом була клініка професора **Вайсблата** у Сталінабаді (нині Душанбе), кілька операцій у Центральному Інституті травматології та ортопедії (Москва).

Вадим Сідур згадує: «Я лишився жити, та сталося це не одразу. Досить довго я розхитувався між життям та смертю... Голова моя з моменту поранення усе ще була постійно оплутана бинтами. Я вважаю, що не зовсім вірним буде мовити про мою «палку» цікавість до війни, насилля, нелюдських жорстокостей. Це не цікавість і навіть не

Вадим Сідур. Той, хто волає (1979)

обов'язок, а життєва необхідність. Багато років я прагну і не можу позбутися того, що мене сповнило у ті часи. Так з'явилася скульптура «Поранений», де голова – кокон з бинтів і лише щілина рота є оголеною».

Згодом Вадим Сідур уточнив: «...Я був вбитий на війні. Але сталося диво воскресіння, і я лишився жити. Часом мені навіть здається, що це було зумовлено тим, аби я зміг урешити-решит створити «Пам'ятник загиблим від насилля», «Треблінку», «Пам'ятник загиблим від бомб»»...

До глибинного розуміння суті війни Сідур йшов майже двадцять років. До пережитого на війні та відчутому на собі у лікарняних палатах, під час операцій додався ще важкий інфаркт (1961). Перший час після виходу з лікарні Сідур фізично не міг займатися скульптурою, і тому саме у 60-х роках ХХ століття він створив велику серію малюнків. «Художникові, певно, усе на користь, навіть горе та хвороби», – із сумом зазначив Майстер. Тоді ж до інваліда війни та інфарктника прийшла і тривожна думка: такі люди, як він, – недовголітні, можна не встигнути зробити все, що було накреслено.

Скульптор почав працювати по 10-12 годин на добу. Із сідурівського підвалу з'являлася лавина нових антивоєнних робіт: «Інвалід», «Відчай», «Поховання», «Пам'ятник загиблим дітям», «Бабин Яр», «Операція на серці», «Пам'ятник сучасному стану», «Переможець». Це було нове сприйняття дійсності та тих, хто здобував перемогу в найжахливішій війні ХХ століття. Сідурівським переможцем, понівеченим війною, потрібен був не п'єдестал, а турбота та співчуття – те, чого конче потребували та продовжують потребувати наші інваліди та ветерани.

Повоєнні роботи скульптора прошиті, немов прострелені, однією думкою, «головне лихо на землі – насилля». Ось як він говорить про це: «Сотні, тисячі, мільйони людей загинули від насилля. Кулі, шибениці, бомби, газові камери, концтабори, тортури, смертна кара – цей перелік неможливо продовжити, бо він нескінченний. Здається, має ж це колись скінчитися! Але людство, немов позбавлене розуму, нічому не вчиться... Мене постійно пригнічувало і продовжує гнітити фізичне відчуття тягаря відповідальності перед тими, хто загинув учора, гине сьогодні та неминує загине завтра». Здається, що сказано це сьогодні, у наші тривожні дні, хоча з часів інтерв'ю Вадима Сідура пройшло кілька десятиріч.

У творчості Сідура постійно звучали дві основні теми: одна відтворена у пам'ятниках жертвам насилля, друга – це захоплення дивом життя, яке втілено у сповнених поезією творах «Материнство», «Мати та дитя», «Батько з сином», «Сім'я». Ця тема звучить й у збірці віршів Сідура-поета «Найщасливіша осінь» (1990) – новаторському гімну Життю та Жінці. «Власне для мене формальне новаторство ніколи не було головною метою. Але я завжди прагнув говорити мовою свого часу, – відзначав Сідур. «Я бажаю, аби глядач впізнавав не «мою манеру», а мій світ», – зізнавався Сідур і уточнив: «Світ без людини мені нецікавий».

Один лише перелік циклів робіт, створених Скульптором, промовляє сам за себе: «Сучасники», «Жіночий початок», «Джаз», «Коханці», «Сліпі», «Сім'я горщиків», «Залізні провісники», «Торси», «Труна-арт», «Барельєфи на Біблійні теми», «Ідеологічні битви», «Пам'ятник тим, хто лишився без поховання»... Світ Сідура не мав меж, його роботи стали надбанням людства, і в цьому велич Майстра.

Залишивши величезний творчий спадок, Вадим Сідур помер за два дні до свого 62-річчя 26 червня 1986 року від третього інфаркту та отриманих ран у роки війни.

Завмер, назавжди став тим безмовним, хто волає...

Один із віршів Сідура-поета лунає, немов фінальний акорд його життя, він неначе підбиває підсумок власним спробам виконати обов'язок перед людством:

Я розчавлений.

Непомірним тягарем відповідальності,

Ніким на мене не покладеним.

Нічого не можу запропонувати людству

Для порятунку.

Лишається залякнути,

Перетворитися у бронзову скульптуру.

І стати назавжди

Бронзовим

Тим, хто волає.

У житті рідного міста наш славнозвісний земляк залишився в пам'яті як герой битви за визволення Придніпров'я, відзначений двома орденами Вітчизняної війни. Власною непохитною працею він служив правді, свободі та творчості. Його мистецтво прославило наше місто на весь світ. Для мешканців Дніпра він став тим, хто навіки волатиме про мир та збереження життя на Землі, а про його творчість оповідає експозиція в Музеї українського живопису (<http://museum.net.ua/>). ■

Володимир Платонов

член Національної Спілки журналістів України

Людмила Тверська

член Національної Спілки художників України,

м. Дніпро

Музей українського живопису в місті Дніпро розпочав свою роботу 11 жовтня 2013 р. Основу колекції склали особисте зібрання засновника та мецената **Олега Наумова**. Ядром постійної експозиції стали художники дніпровської школи живопису другої половини ХХ ст., які певною мірою були пов'язані з містом. Із часом територія музею розширилася на два поверхи, один із яких репрезентує періодичні виставки сучасних митців, інший став місцем для майстерень друкованої графіки та гарячої емалі з усім відповідним обладнанням.

У музеї почалося жваве мистецьке і культурне життя: виставки, літературно-художні заходи та практичні симпозиуми майстрів. Після складного процесу трансформації території навколо будівлі на третьому році свого існування музей відкрив провулок між центральною площею міста та садом, у якому встановили скульптури після першого пленеру. На сьогоднішній день провулок поступово оздоблюється витворами з гарячої художньої емалі та перетворюється на першу у світі «емальєрну вулицю», а сад, після облаштування сцени та глядацької зали, може приймати невеликі концерти та міські фестивалі. У стінах музейного простору працює музей японської гравюри.

На п'ятому році свого існування маленький музейчик, присвячений творчості місцевих художників, перетворився на справжній музейний комплекс, що веде активну роботу за усіма напрямками і не думає зупинятися на досягнутому.

Володимир Маліков

пров. наук. співроб. Музею українського живопису,
м. Дніпро